

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.16>

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ З СУМІЖНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Кришевич О.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6136-8106*

Ткаченко І.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0144-0708*

Кришевич О.В., Ткаченко І.М. Воєнні злочини: проблемні питання кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями.

Вказується, міжнародне правосуддя концентрується на дослідженні найтяжчих міжнародних злочинів – геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії – забезпечення притягнення до відповідальності за які є універсальною ціллю для всієї міжнародної спільноти. Для підкреслення цього було створено Міжнародний кримінальний суд, який забезпечує реалізацію правосуддя на основі Римського статуту, що визначає юрисдикцію суду та закріплює поняття найтяжчих міжнародних злочинів. Що стосується національного законодавства, то у зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України особливого значення набуло здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» і проблем кримінально-правової охорони миру й безпеки від воєнних злочинів і ст. 438 КК України, яке є основою для кваліфікації воєнних злочинів при тому, що у КК України немає такого терміна, але у міжнародному праві воно є визнаним. Оскільки воєнні злочини регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, обмежують насильство, забороняючи певні методи і зброю, щоб метою було не винищення всього живого, а лише військове ослаблення супротивника. Зазначені воєнні злочини мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду є уособленням останніх напрацювань міжнародного права в частині кримінального переслідування за міжнародні злочини. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на грудень 2025 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 200 136 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК, тобто воєнні злочини КК України, вчинених в період повномасштабного вторгнення РФ. Хоча необхідно відзначити, що серед такої кількості облікованих кримінальних проваджень, з 2022 р. було засуджено 172 воєнних злочинця, з яких тільки 59 перебували на лаві підсудних. До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 438 КК, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК).

Ключові слова: воєнний злочин, злочин геноциду, злочини проти людяності, війна, збройний конфлікт, кримінальна відповідальність, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, ведення війни, міжнародне правосуддя, кримінальне правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, геноцид, наказ, військовий злочин.

Kryshevych O.V., Tkachenko I.M. War crimes: problematic issues of classification and differentiation from related criminal offenses.

International justice focuses on investigating the most serious international crimes – genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression – and ensuring that those responsible are brought to justice is a universal goal for the entire international community. To emphasize this, the International Criminal Court was established to ensure the administration of justice based on the Rome Statute, which defines the jurisdiction of the court and establishes the concept of the most serious international crimes. With regard to national legislation, in connection with Russia's full-scale aggression against Ukraine, the prosecution of criminal proceedings for criminal offenses under Section XX "Criminal Offenses against Peace, Security of Humanity and International Legal Order" and issues of criminal law protection of peace and security from war crimes and Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which is the basis for the classification of war crimes, given that the Criminal Code of Ukraine does not contain such a term, but it is recognized in international law. Since war crimes regulate the behavior of parties during armed conflicts, they limit violence by prohibiting certain methods and weapons so that the goal is not the destruction of all life, but only the military weakening of the enemy.

These war crimes must be covered by international treaties that are legally binding on Ukraine, i.e., international treaties in force that have been ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. The provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court embody the latest developments in international law regarding the criminal prosecution of international crimes. According to the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as of December 2025, 200,136 criminal offenses under Article 438 of the Criminal Code, i.e., war crimes under the Criminal Code of Ukraine committed during the full-scale invasion by the Russian Federation, had been entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations. However, it should be noted that among this number of recorded criminal proceedings, 172 war criminals have been convicted since 2022, of whom only 59 were on trial. Persons who have committed a crime under Article 438 of the Criminal Code are not subject to the statute of limitations for criminal liability and the execution of a conviction (in accordance with Part 5 of Article 49 and Part 6 of Article 80 of the Criminal Code).

Key words: war crime, crime of genocide, crimes against humanity, war, armed conflict, criminal liability, international law, international humanitarian law, Rome Statute, International Criminal Court, conduct of war, international justice, criminal offense, subject of a criminal offense, genocide, order, war crime.

Постановка проблеми. Дії держави-агресора на території України кваліфікуються як агресія та міжнародний збройний конфлікт, і в такій ситуації діють норми міжнародного гуманітарного права, серйозні порушення якого визнаються міжнародними злочинами, а саме воєнними злочинами.

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові воєнні злочини, які застосовуються: 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни); 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору; 3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. Тобто у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру і це впливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р. [2]

Статтею 438 КК не передбачена відповідальність за порушення воєнних злочинів збройних конфліктів неміжнародного характеру, хоча ці закони та звичаї за своїм змістом споріднені з указаними, все ж юридично вони розглядаються як окремі і мають свої особливості. Зокрема, у Додатковому протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. йдеться про збройні конфлікти, що відбуваються на території однієї держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол [2]. За Римським статутом Міжнародного кримінального суду названі види законів та звичаїв також називаються окремо, проте порушення їх визнаються видами воєнних злочинів [11]. Це вказує на необхідність внесення відповідних змін до ст. 438 КК.

За ст. 438 КК не може настати відповідальність за воєнні злочини, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі. Міжнародне гуманітарне право стосується винятково збройних конфліктів як міжнародних, так і внутрішніх, також не працює в мирні часи, під час заворушень усередині країн. Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) є орієнтиром до застосування норм міжнародного гуманітарного права, на даний час, Римський статут МКС містить не виключний перелік правопорушень, що не є ідентичними тим, про які йдеться в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року та Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року., для обґрунтування ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, потрібно звертатися до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни), Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 року. Римський статут встановлює чотири основні міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини агресії, які знайшли своє відображення у КК України [2 11, 12]. Що стосується національного законодавства, то відповідно до наказу Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164 було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України і у цій Інструкції наведені заборонені методи і засоби ведення воєнних дій (відтворено положення міжнародних договорів). Таким чином, бланкетний характер ст. 438 КК України і відсилає як до міжнародного гуманітарного, так і до міжнародного кримінального права [1].

Метою статті є дослідження понятійного аспекту «воєнні злочини», при цьому характеризуючи проблемні питання кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями, відповідальність за які передбачена в окремих статтях Особливої частини КК України.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на значну увагу дослідників до воєнних злочинів, досі відсутня загальновизнана дефініція цього поняття, як правильно визначають науковці, кожний автор намагається сформулювати своє визначення цих злочинів. Невеликий відсоток осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, порівняно з кількістю осіб, яким повідомлено про підозру в 2022 р., свідчить про необхідність особливої доктринальної та правозастосовної уваги до проблеми праворозуміння ознак порушення законів та звичаїв війни, чому, власне, й присвячені наукові праці таких науковців, як В Україні питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини, імплементації норм міжнародного права щодо воєнних злочинів в кримінальне законодавство України, питанням у контексті міжнародно-правового дискурсу та вивченням воєнних злочинів в аспекті загроз миру та безпеці людства займалися наступні науковці: Р.В. Алієв, В.П. Базов, А.А. Вознюк, М.О. Волошина, В.В. Гутник, А.О. Драгоненко, В.В. Дудченко, О.О. Дудоров, В.І. Дяченко, В.В. Ємельяненко, Я.М. Жукорська, З.А. Загинеї-Заболотенко, Д.В. Каменський, Н.В. Камінська, М.І. Карпенко, С.В. Клименко, Д.О. Коваль, О.І. Колотуха, Н.О. Комісарова, В.М. Кузьменко, А.С. Мельничук, В.О. Мирнова, Р.О. Мовчан, К.М. Оробець, А.С. Політова, М.В. Поддубна, В.М. Репецький, Д.М. Тична, М.І. Хавронюк, М.В. Цюрупа, О.В. Червякова, А.В. Шевчук, Є.В. Щербань та В.В. Щербаков.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України особливого значення набуло здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [7] і проблем кримінально-правової охорони миру й безпеки від воєнних злочинів і ст. 438 КК України, яке є основною для кваліфікації воєнних злочинів при тому. Оскільки воєнні злочини регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, обмежують насильство, забороняючи певні методи і зброю, щоб метою було не винищення всього живого, а лише військове ослаблення супротивника. Зазначені воєнні злочини мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Поняття «воєнний злочин» є збірним, має «подвійну» (дуалістичну) природу й об'єднує групу серйозних порушень правил ведення бойових дій («законів війни»), норм і принципів міжнародного гуманітарного права, пов'язаних із вчиненням суспільно небезпечних діянь, які спрямовані на планування, підготовку й розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту [1]. Виходячи з цього, *воєнний злочин* визначимо як суспільно небезпечне діяння, яке серйозно порушує звичаї чи правила ведення війни або спрямоване на планування, підготовку й розв'язування агресивної війни. Згідно з міжнародним правом дані злочини посягають на встановлений основними принципами міжнародного права й міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного (внутрішнього) характеру. До особливостей воєнних злочинів відносять те, що вони посягають і на осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, чи на їх права, тобто є потерпілими.

Вчинені в умовах збройного конфлікту дії, що охоплюються заборонами, встановленими нормами міжнародного гуманітарного права, і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються лише за статтею 438 КК і додаткової правової оцінки за іншими статтями цього Кодексу не потребують. Проте такий вид воєнних злочинів, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікується за ст. 439 КК, якщо поєднане з умисним вбивством, то за ч. 2 ст. 438 КК і ч. 2 ст. 439 КК. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, кваліфікується за ст. 439 КК [10].

Кримінальну відповідальність за ст. 438 КК щодо віддання наказу про вчинення таких дій поширюється як на осіб – безпосередніх виконавців, так і на тих, хто віддає накази вчиняти злочини. Під *відданням наказу* про вчинення передбачених ч. 1 ст. 438 КК розуміють пряму, обов'язкову для виконання вимогу начальника про вчинення підлеглими певних дій по службі, відповідно до яких вони повинні жорстоко поводитися з військовополоненими або цивільним населенням, виганяти цивільне населення для примусових робіт, розграбовувати національні цінності на окупованій території, застосовувати засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, вчиняти інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У випадках, коли особа, громадянин України, вчиняє кримінальні правопорушення, а потім переходить на бік агресора, наймається на службу до збройного формування країни-агресора і продовжує вчиняти кримінальні правопорушення, але вже як службовець регулярної армії, тому ці та інші дії правопорушення слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Також воєнні злочини за ст. 438 КК України можуть вчинятися одноособово, за попередньою змовою чи групою осіб, тому при кваліфікації враховуються норми, що стосуються відповідальності за співучасть. Під *командну відповідальність* можуть підпадати як офіційні військові командири, що мають владу в тому чи іншому підрозділі, так і особи, які не є офіційними військовими командирами, але відіграють важливу роль завдяки своєму авторитету. Крім того, під командну відповідальність можуть потрапляти так звані цивільні начальники, які здійснюють керівництво діями своїх підлеглих. Підставою для кримінальної відповідальності таких осіб може бути те, що особа-командир знав про злочини своїх підлеглих, але не вчинив дій, щоб запобігти їм чи припинити. Тобто командир не наказував знущатися з військовополонених, але знає, що підлеглі роблять це, і не перешкоджає чи не припиняє такі кримінально протиправні дії, не повідомив компетентному органу про те, щоб він перевірів ці факти. У разі віддання військовою службовою особою наказу про порушення законів та звичаїв війни, вчиненого в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, її дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 424 КК, а якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством додатково за ч. 2 ст. 438 КК [10]. Вчинення військовослужбовцем воєнних злочинів, як мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вчинене неодноразово, пов'язане з особливою жорстокістю чи спрямоване проти хворих і поранених, тягнуть відповідальність за статтями 432, 433 і 434 КК. Ст. 438 КК України не охоплює діяння, що вчиняються стосовно цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони, а поширюються лише на діяння протилежної сторони збройного конфлікту. Необхідно звернути увагу на відмежування ст. 438 КК від інших статей, а саме передбачених статтями 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій), 434 (погане поводження з військовополоненими) КК України, у яких суб'єктом злочину є військовослужбовець. Так, ст. 438 КК України не передбачені діяння, що вчиняються щодо цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони. Статтю 438 КК України

не можна застосовувати щодо кримінальних правопорушень, які вчиняють військовослужбовці стосовно населення своєї країни (наси́льство, незаконне знищення майна чи його відібрання під приводом воєнної необхідності). Такі дії кваліфікуються за ст. 433 КК України, і немає жодних підстав для застосування ст. 438 КК України в цьому разі та навпаки: якщо зазначені дії вчиняються щодо супротивної сторони, застосуванню підлягає ст. 438 КК України, адже такі дії є воєнним злочином під час міжнародного конфлікту. Крім того, не виключається застосування ст. 434 КК України, якщо особи тримаються як військовополонені під час внутрішнього збройного конфлікту, але якщо мова йде про тримання військовополоненого в аспекті міжнародного збройного конфлікту, то застосуванню підлягатиме ст. 438 КК України [9].

Щодо згвалтування, то ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі. Статтею 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний примус фізичного чи морального характеру не може застосовуватися до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Крім того, державам забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові досліді, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування та терор (ст. 33 вказаної Конвенції). Статтею 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), передбачено, що заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів: насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб, зокрема вбивство, катування всіх видів – фізичні чи психічні, тілесні покарання, каліцтво; знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; взяття заручників; колективне покарання; погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій. Якщо проаналізувати ці норми в поєднанні зі ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та ст. 85 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), які визначають серйозні порушення згаданої Конвенції, то можна стверджувати, що за наявності контекстуального зв'язку згвалтування з такими діями є всі підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України [8].

Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення є *місце* вчинення – *район воєнних дій*, тобто територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії. Визначення конкретних меж такого району є питанням факту, яке має вирішуватися з урахуванням інтенсивності бойових дій, чисельності військ, а окупованою є територія держави, зайнята збройними силами ворожої держави.

Що стосується суб'єкта злочину воєнних злочинів, то в перших *п'яти* його формах загальний і в окремих випадках ним не може бути військовослужбовець. Крім того, суб'єкт злочину в його *шостій* формі спеціальний: ним є службова особа, яка за своїми повноваженнями може віддавати накази, які стосуються права війни. За ст. 438 КК України до відповідальності можуть бути притягнуті як комбатанти, так і некомбатанти. Накази про ті чи інші воєнні злочини можуть віддаватися не тільки військовим, а й політичним керівництвом країни, оскільки висновками Нюрнберзького, Токійського і Гаазького трибуналів підтверджено, що провідну роль під час війни чи збройного конфлікту відіграють саме представники військового командування. Це пояснюється централізацією керівництва, єдиноначальністю та військовою дисципліною, а в Україні, крім того, і розширенням в умовах воєнного стану повноважень військового командування, якому за рішенням Верховної Ради України можуть передаватися функції органів державного управління у сфері оборони. Таким чином, віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). Ознаки такої особи зазначені у статтях 18 та 423 КК. В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432-434 КК, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК у цих випадках не потрібна.

Висновки. КК України передбачає склади кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких може повністю або частково підпадати під ознаки злочину, передбаченого ст. 438 КК України, та відповідних порушень норм МГП. Але необхідно окреслити, що розмежування цих кримінальних правопорушень здійснюється за контекстуальними елементами, оскільки злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняються лише у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного чи неміжнародного характеру і, як правило, проти осіб або об'єктів, що перебувають під захистом МГП. У випадку конкуренції ст. 438 КК України з іншими статтями Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення загальнокримінальних кримінальних правопорушень (вбивства, захоплення заручників, зґвалтування, грабежи і т.д.), застосуванню підлягає ст. 438 КК України як спеціальна норма, через те, що вона вказує на додаткові (а саме контекстуальні) ознаки. Тому за відсутності доведення контекстуальних елементів (наприклад, зв'язку діяння зі збройним конфліктом) воно має бути кваліфіковане як загальнокримінальне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко М. С. Контекстуальні та спеціальні елементи складів воєнних злочинів: С. 20–23. URL: <https://cutt.ly/KwyXu5D8>.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року (Протокол II) від 08.06.1977 року щодо збройного конфлікту неміжнародного характеру) / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
3. Смельяненко В.В., Оробець К.М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»* 2022. № 11(13). С. 123–136. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-123-136](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136).
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
5. Женевської конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
6. Загиней-Заболотенко З. А., Шевчук А. В. Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання: монографія. Київ, 2025. 242 с.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Миронова Валентина Олександрівна. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: Дис... канд. наук: 12.00.08 - 2008. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/107.pdf.
9. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
10. Глов'юк І.В. Виклад контекстуального елементу у виразах за статтею 438 КК України: аналіз судової практики. *Topical Issues of Procedural Law in Ukraine : Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2025. 920 p. С. 228-255. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-538-9-11>.
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
12. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222/print.